

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

О. М. Бориславська

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: системно-аксіологічний аналіз

Монографія

Харків
«Право»
2018

УДК 342.2(4)
Б82

*Рекомендовано до друку вченою радою юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 25 від 26 червня 2018 р.),
вченою радою Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (протокол № 11 від 27 червня 2018 р.)*

Рецензенти:

М. О. Баймуратов, доктор юридичних наук, професор, Інститут законодавства Верховної Ради України;

М. В. Савчин, доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права, Ужгородський національний університет;

О. В. Совгиря, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

П. Б. Стецюк, кандидат юридичних наук, доцент, доктор права (Український Вільний університет, Мюнхен), суддя Конституційного Суду України у відставці

Бориславська О. М.

Б82 Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія / О. М. Бориславська. – Харків : Право, 2018. – 384 с.
ISBN 978-966-937-450-9

Монографія присвячена європейській моделі конституціоналізму, її ціннісній основі та структурі. У книзі досліджуються витоки європейської моделі конституціоналізму, ключові етапи її формування, аналізуються базові конституційні цінності та структурні елементи. Окрема увага приділена конституційним кризам у сучасних європейських державах. Сучасні виклики європейської моделі конституціоналізму проєктуються на українські реалії та робляться висновки щодо врахування закономірностей її розвитку в національній практиці державотворення. Дослідження виконане на основі використання широкого кола доктринальних джерел, конституцій та законодавства європейських держав, документів органів Ради Європи, Європейського Союзу, практики ЄСПЛ.

Книга адресована науковцям, викладачам і студентам юридичних ЗВО, а також політологам, службовцям органів публічної влади, практикуючим юристам.

УДК 342.2(4)

ISBN 978-966-937-450-9

© Бориславська О. М., 2018
© Видавництво «Право», 2018

Зміст

Вступне слово	5
Передмова	6

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

1.1. Сучасні концепції конституціоналізму	12
1.2. Методологічні підходи до розуміння сутності конституціоналізму	30
1.3. Сутність конституціоналізму. Конституціоналізм як ідеологія, доктрина і практика обмеженого правління	42
1.4. Універсальні принципи конституціоналізму та методологічні передумови виокремлення європейської моделі конституціоналізму	62
1.5. Характерні риси європейської моделі конституціоналізму	80

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ВІД ІДЕЇ ДО КОНСТИТУЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ

2.1. Зародження ідей конституціоналізму (період Античності) та періодизація розвитку європейської моделі конституціоналізму	95
2.2. Історичні, соціально-культурні, політичні та правові передумови формування європейської моделі конституціоналізму (період Середньовіччя)	108
2.3. Розвиток доктрини конституціоналізму на Європейському континенті (Новий час)	122
2.4. Формування національних конституційних систем правління (Новий час)	134
2.5. Роль європейських органів та установ в утвердженні європейської моделі конституціоналізму та виникненні європейської конституційної ідентичності	148

Розділ 3

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ

3.1. Писана конституція як акт установчої влади	170
3.2. Конституційна юрисдикція	192

3.3. Основоположні права людини	211
3.4. Парламентаризм як основа конституційних систем правління європейських держав	231
3.5. Незалежна судова влада	244
3.6. Поділ влади по вертикалі: федералізм, регіоналізація, децентралізація, субсидіарність.....	261

Розділ 4

КОНСТИТУЦІЙНІ КРИЗИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ Й УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

4.1. Виклики сучасного конституціоналізму в європейських державах.....	279
4.2. Спроба патисипативної демократії в конституційному процесі (Ісландський кейс).....	288
4.3. Парламентаризм і концентрація повноважень парламентською більшістю та главою уряду (Угорський кейс)	297
4.4. Конфліктність змішаної форми правління (приклад Румунської кризи 2013 року)	305
4.5. Блокування роботи органу конституційної юрисдикції та загрози незалежності судової влади (криза у Польщі)	316
4.6. Уроки для України.....	324

Висновки	334
-----------------------	------------

<i>Додаток 1.</i> Перелік держав, що територіально охоплюються європейською моделлю конституціоналізму (оглядові дані).....	342
<i>Додаток 2.</i> Види конституцій за часом їх прийняття	344
<i>Додаток 3.</i> Способи формування конституційних судів держав із європейською моделлю конституціоналізму	346
<i>Додаток 4.</i> Однопалатні та двопалатні парламенти в державах з європейською моделлю конституціоналізму	349
<i>Додаток 5.</i> Форми державно-територіального устрою держав із європейською моделлю конституціоналізму	350

Список використаних джерел	352
---	------------

Передмова

Починаючи з кінця XVIII ст. у конституційно-правову науку міцно вкорінилося поняття *конституціоналізм*. Воно було відоме і раніше, проте після революційних подій на Європейському та Північноамериканському континентах набуло нового, практичного значення, ознаменувавши утворення держав нового змісту – конституційного. За класичним підходом, конституційними вважаються держави несвавільні, обмежені у своїх діях верховенством права, рівністю перед законом, основоположними правами людини.

Ще у кінці XIX ст. відомий британський вчений Алберт Дайсі, який особисто ознайомився із режимами США, Бельгії, Франції, Швейцарії та Німеччини під час подорожей до цих країн¹, зауважив, що всі вони є конституційними, проте водночас відмінними за сутністю від англійської конституції². Сьогодні такі відмінності між конституціоналізмом у Сполученому Королівстві, США та в континентальній Європі є ще більш помітними. Більше того, вони стосуються не лише питань організації державної влади та механізмів її поділу, а є більш системними, зумовленими глибинними ідеологічними та концептуальними особливостями, що дає підстави ставити питання про існування кількох моделей конституціоналізму.

Сьогодні в політичному сенсі світ фактично розділений на три табори: конституційні держави, у яких державна влада обмежена задля гарантування фундаментальних прав особи (приблизно одна четверта від усіх держав світу), неконституційні держави із свавільною владою (приблизно така ж кількість) та держави перехідні (які перебувають у транзиті від свавільного до конституційно обмеженого правління (близько половини держав світу)). Конституціоналізм є ідеологічною та доктринальною основою функціонування конституційних та перехідних держав, проте, якщо першим вдалося реалізувати

---

¹ Michener Roger. Foreword to the «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» A. V. Dicey. Indianapolis : Liberty Classics, 1982. P. XI–XXIV.

² Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis : Liberty Classics, 1982. P. 110–117.

його на практиці, другі лише перебувають у процесі формування конституційно обмеженого правління.

Варто зауважити, що ми розглядаємо конституціоналізм як продукт західної правової думки, політико-правової культури, як її обґрунтував Гарольд Берман – цілісної західної правової традиції¹. Виходячи із неї, конституціоналізм є доктриною та практикою обмеженого правління, протилежного за змістом державному свавілля²; в його основі лежать ідеї свободи людини, поваги до її гідності, гарантованості фундаментальних прав, верховенства права, демократії, конституційного обмеження державної влади. Реалізація вказаних засад має забезпечити існування людиноцентричної політико-правової системи, у якій фундаментальні права людини мають пріоритетне значення по відношенню до держави. Сама держава в такому разі не може бути свавільною, а має функціонувати у визначених правових межах. Найважливішою гарантією існування такої системи є конституція, яка, з одного боку, гарантує основоположні права, з другого – встановлює юридичні обмеження для держави, її органів та посадових осіб. Однак сам факт наявності конституції не є гарантією того, що держава за змістом її правління буде конституційною, відтак конституціоналізм є заснованою на відповідній ідеології системою конституційних засобів забезпечення обмеженості державної влади.

Якщо розглядати конституціоналізм не як суто теоретичну конструкцію, а як практичну модель функціонування політичної системи, можна прослідкувати, що поряд із універсальними засадами в його структурі присутні елементи, які носять суто національний характер. Універсальності вихідним засадам конституціоналізму надає їхнє загальне визнання з боку конституційних держав, які на цій основі формують власні конституційні системи. Сприйняття фундаментальних конституційних цінностей різними державами зумовлює деякі спільні риси в їхньому законодавстві та на практиці. Поряд із цим реалізація універсальних конституційних засад супроводжується низкою доктрин, концепцій, підходів до розуміння їхнього змісту.

Так, сьогодні існують щонайменше дві реалізовані на практиці відмінні ідеології конституціоналізму – лібералізм (США, Об'єднане Королівство) та ліберальна демократія (держави континентальної Європи), а також кілька концепцій – формальної законності (США), матеріальної конституції

¹ Berman Harold J. Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Harvard University Press Cambridge. Massachusetts and London, England, 1983. P. 2–5.

² McIlwain Charles Howard. Constitutionalism Ancient and Modern. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1940. 162 p.; Sajo A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism. Budapest, 1999. P. 14.

(Об'єднане Королівство) та інституційної системи обмеженого правління (континентальна Європа). Звичайно, є суттєві відмінності і між національними конституційними системами, які зумовлені історичними та національно-культурними чинниками. Проте, попри особливості національних конституційних правопорядків, можна виокремити деякі спільні риси та характерні елементи конституціоналізму окремих держав, які засновані на згаданих концепціях.

Виходячи із цього, можна стверджувати, що сьогодні існують три моделі конституціоналізму: американська, англійська (британська) та європейська (континентальна). Кожна із них передбачає своєрідне втілення універсальних засад конституціоналізму посередництвом власних інструментів та механізмів із відповідним доктринальним супроводом. Окрім відмінних ідеологічних основ, концептуальних особливостей, згадані моделі конституціоналізму володіють певними властивими їм рисами, специфічною структурою та різним практичним втіленням у вигляді відповідних конституційних систем: конституційного президенталізму, монархічного чи республіканського парламентаризму, змішаного президентського чи парламентського правління.

Європейська модель конституціоналізму є унікальним явищем, адже, по-перше, територіально вона поширюється на понад сорок держав континентальної Європи. При цьому рівень уніфікованості та інтегрованості деяких її елементів є настільки високим, що навіть привів до постановки питання про виникнення європейської конституційної ідентичності. По-друге, значну роль у формуванні та розвитку цієї моделі відіграла Рада Європи, система стандартів якої суттєво вплинула на зміст європейської моделі конституціоналізму, а також Європейський Союз, що вимагає певної уніфікованості підходів у питаннях демократії та прав людини.

Проголосивши незалежність, Україна зробила свій цивілізаційний вибір та фактично розпочала шлях формування конституційної держави. Починаючи із перших політико-правових документів, що проголошували державний суверенітет, та завершуючи Конституцією 1996 р., в Україні поступово утверджувалася ліберально-демократична ідеологія, що й мала стати основою цього процесу (саме вона відображена в Основному Законі). Проте конституційний розвиток України (у широкому розумінні цього поняття, як рух, спрямований на формування конституційно-обмеженого правління) не можна назвати лінійним. Кількаразова зміна форм правління (1996, 2004, 2010, 2014 рр.), сумнівні, з точки зору легітимності, процедури внесення змін до Конституції (2004, 2010, 2014 рр.), концентрація повноважень главою дер-

жави (2010–2013 рр.), кризи в діяльності Конституційного Суду (2005–2006, 2016–2017 рр.) свідчать про серйозні проблеми конституційної системи правління.

На її розвиток впливає ціла низка чинників, передусім – національно-історичного та суспільно-політичного характеру. Поряд із цим не можна ігнорувати загальних закономірностей розвитку європейської моделі конституціоналізму, що, до певної міри, визначають напрям розвитку конституційної системи правління України. Адже, ставши членом Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські стандарти прав людини, верховенства права і демократії, фактично сприйнявши європейську модель конституціоналізму. Відтак, дослідження особливостей та закономірностей розвитку європейської моделі конституціоналізму сприятиме кращому розумінню національної конституційної системи правління України, з'ясуванню природи існуючих проблем, дасть можливість спрогнозувати розвиток цієї системи та її окремих елементів, розробити шляхи вдосконалення як механізму поділу влади, так і інших складових національного конституціоналізму.

Обґрунтовуючи актуальність компаративістських досліджень, автори часто посиляються на можливість запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн при вирішенні тих чи інших політико-правових проблем у державі, вдосконаленні тих чи інших конституційно-правових інститутів. Проте, накладені на національні особливості, одні і ті ж інститути по-різному себе проявляють у різних правопорядках. Тому варто усвідомлювати, що окремі інститути не функціонують ізольовано, вони вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі конституціоналізму. Відтак, лише комплексне розуміння ідеології, концепції конституціоналізму та існуючої конституційної системи правління дають можливість всебічно з'ясувати сутність того чи іншого конституційно-правового інституту в його взаємозв'язках з іншими та спрогнозувати перспективи його застосування і розвитку в умовах певного національного правопорядку.

Крім того, аналіз конституційних систем правління держав із європейською моделлю конституціоналізму свідчить про наявність спільних тенденцій, зумовлених закономірностями її розвитку. З одного боку, важливо врахувати позитивні тенденції (наприклад, поширення різних форм «демократії участі» як відповідь на сучасні проблеми представницького правління, застосування соціальних мереж для комунікації суспільства з владою і т. ін.).

З другого – врахувати помилки інших країн та не допустити їхнього повторення в Україні. Особливий інтерес для нас викликає досвід постсоціалістичних держав Європи, які випередили Україну в запровадженні конституціоналізму європейського зразка на десяток років. Ті події, що відбуваються в деяких із них протягом останнього десятиріччя (тиск на конституційні суди, втручання в незалежність судової влади, надмірна концентрація повноважень парламентською більшістю та главою уряду тощо), свідчать про існування спільних причин таких «збоїв» у функціонуванні конституційних систем правління, вивчення яких має важливе значення для України.

Ця монографія присвячена дослідженню феномену європейської моделі конституціоналізму. Передусім доводиться, що європейська модель конституціоналізму існує як конвергенція рис національних систем конституціоналізму; їй притаманні особливості, що характеризують її та водночас відрізняють від інших моделей конституціоналізму (американської та англійської), а також відповідна структура. Специфічний набір елементів системи робить європейську модель конституціоналізму унікальною та визначає як закономірності її розвитку, так і особливості розвитку національних систем правління в її рамках.

Робота побудована на певній методології, застосування якої приводить нас до висновку, що конституціоналізм існує лише за умови наявності всіх трьох його елементів: ідеології, доктрини та практики (конституційно обмеженої системи правління). Це виключає існування «уявного» конституціоналізму, «соціалістичного» конституціоналізму, «тоталітарного» конституціоналізму і т. д.

Риси європейської моделі конституціоналізму не з'явилися водночас, вони є результатом тривалого процесу її розвитку, викристалізовувалися під впливом різноманітних обставин як національного, так і наднаціонального характеру. Тому другий розділ цієї праці присвячено формуванню європейської моделі конституціоналізму від найдавніших часів та її розвитку до сучасного періоду. Саме в історії можна знайти відповіді на питання, чому система конституціоналізму європейського зразка має саме такий вигляд, яким чином наповнювалися її ідеологічні, доктринальні та практичні компоненти.

Європейська модель конституціоналізму охоплює низку обов'язкових елементів із набором притаманних їм рис, аналізу яких присвячено третій розділ роботи. Це: писана конституція як акт установчої влади (із відповідним порядком прийняття та зміни, особливостями деконституціоналізаційних процесів і т. ін.); права та свободи людини і громадянина як мета обмеження

державної влади конституційними засобами (з особливостями захисту соціальних прав, позитивними обов'язками держави тощо); переважно – спеціалізований орган конституційної юрисдикції, що є центральним елементом конституційної системи правління, який гарантує її існування; парламентаризм (у вузькому значенні поняття, що передбачає парламентський спосіб формування уряду та контроль за діяльністю уряду з боку парламенту); незалежність судової влади; децентралізованість влади (як варіант – федералізм, регіоналізм) та її вертикальна організація за принципом субсидіарності.

Останній розділ присвячено тенденціям розвитку європейської моделі конституціоналізму із наголосом на ключові виклики, проблеми, які визначають напрями його розвитку та водночас які прогнозовано можуть з'явитися в Україні. Проблеми представницького правління, що призводять до втрати довіри з боку суспільства до національних урядів, надмірна концентрація повноважень парламентською більшістю та створеним нею урядом, конфліктність змішаної форми правління, зазіхання на незалежність судової влади, спроби тиску на органи конституційної юрисдикції – серйозні виклики конституціоналізму в рамках європейської моделі.

Поряд із цим є й позитивні тенденції – поширення різних форм демократії участі (патисипативної демократії), застосування методу краудсорсингу з метою реалізації народовладдя (у цій праці проаналізовано досвід Ісландії щодо розробки з його допомогою проекту Конституції), ефективна правозахисна діяльність. У своїй сукупності вони свідчать про те, що в майбутньому, принаймні у короткостроковій кількадесятирічній перспективі, альтернативи конституціоналізмові як способу справедливого співіснування людини, суспільства та держави немає.